

Kentsel Mekânda Rastlantısallık

Seda SUMAN BURUK, Zeynep GÜNAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü,
sedasuman@gmail.com, gunayz@itu.edu.tr

Özet: Bildirinin amacı, rastlantısal olarak oluşan ve tasarlanmışlık yerine toplumsal yönelimlerle kurgulanan ve yeniden üretilen kentsel mekânların oluşum süreçlerinin incelenmesi ile rastlantısallık ve mekân üretimi arasındaki ilişkisinin sorgulanmasıdır. Bildirinin yanıt aradığı sorular şunlardır: Tasarım pratiğinin ürünü olmayan kentsel mekânlar nasıl oluşur? Rastlantısallık ve mekânın üretimi arasındaki ilişki nedir? Rastlantısallık tasarım sürecine nasıl dahil edilebilir? Bu ilişkinin sorgulanmasında, rastlantı kuramına bağlı olarak ve belirli bir başlangıç veya varış noktası olmadan gündelik yaşamı deneyimleyen gözlemci ve anlatıcı flanör / kentsel aylak kavramı temel alınarak keşifsel bir değerlendirme yapılmaktadır. Flanör deneyimin, alanda yapılacak gözlemler ve derinlemesine görüşmeler ile pekiştirilmesi ile rastlantısal mekânların oluşması sürecinde toplumsal yaşamın ve gündelik yaşam deneyimlerinin rastlantısal mekânların oluşmasına ve mekânın yeniden üretilmesine katkısına dair bilgi üretilmesi, ve bu bilginin tasarımın ve tasarımcının gelecekteki rolü üzerine bir tartışma platformu oluşturması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mekânın yeniden üretimi, kentsel deneyim, flanör, rastlantısal mekân, rastlantısallık, kendiliğindenlik

Giriş

Kentler çeşitli dinamikler doğrultusunda sürekli olarak değişmekte ve dönüşmektedir. Günümüzde bu değişimler yalnızca kentlerde değil tasarım çalışmalarında da etkisini göstermeye başlamış, kentsel hareketlerin de etkisinde tasarımda yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Tasarlama ve planlama pratiğinin, halkın katılımının da ötesinde doğrudan tasarım yapılacak olan kentte veya kent parçasında yaşayanlar ile birlikte yapılmasının önemi artmaktadır. Oldenburg (2002)'in 'üçüncü yerler' (*third place*) olarak tanımladığı kendi yaşam alanını ve dolayısıyla kamusal olanı tasarlama hakkı, beraberinde 'taktiksel şehircilik' (*tactical urbanism*) (Lydon & Garcia, 2015), 'gerilla şehirciliği' (*guerilla urbanism*) (Elsaesser vd. 1999), 'oluşsal şehircilik' (*emergent urbanism*) (Haas & Olsson, 2016), 'yok-plan' (*non-plan*) (Fontenot, 2015) ve 'kendiliğinden şehir' (*spontaneous city*) (Urhahn, 2011) gibi dominant olana ve hegemonik tasarlama ve planlama pratiğine karşıt kavramlar üretirken, 'rastlantısallık' ve ya diğer bir deyişle 'kendiliğindenlik' önemli unsurlar olarak ortaya çıkmakta; yer-yapma pratiğini kent hakkının savunulmasında ve tasarımcının/iktidarın kentinden, toplumun kentine doğru geçiş sürecinde önem kazanmaktadır.

Türkiye'de ise, rastlantısallık ve kendiliğindenlik kavramları özellikle 2013 Occupy Gezi kentsel hareketi ile güncel tartışmaların odağına oturmuş olsa da, henüz bu konuda yapılan araştırmalar ve daha önemlisi uygulama alanı yeterli seviyede değildir. İstanbul bağlamında ise, kentin, kırdan kente göçten en çok etkilenen kentlerden biri olması ve yapılan planların nüfus artışına odaklı olması, gelişmelere açık ve hızla dönüşebilen esnek tasarımlar içermemesi nedeni ile yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu bildiri, İstanbul'da

insanların gündelik deneyimleri ile rastlantısal olarak oluşan kendiliğinden mekânların oluşum sürecinin morfolojik yapısının ve bu durumun kentsel tasarım ile mekânın üretiminde nasıl araç olarak kullanılabileceğine odaklanmaktadır. Bildirinin amacı, rastlantısal olarak oluşan ve tasarlanmışlık yerine toplumsal yönelimlerle kurgulanan ve yeniden üretilen kentsel mekânların oluşum süreçlerinin incelenmesi ile rastlantısallık ve mekân üretimi arasındaki ilişkisinin sorgulanmasıdır. Kendiliğinden mekânların oluşması sürecinde toplumsal yaşamın ve gündelik yaşam deneyimlerinin mekânın yeniden üretilmesine katkısına dair bilgi üretilmesi, ve bu bilginin tasarımın ve tasarımcının gelecekteki rolü üzerine bir tartışma platformu oluşturması hedeflenmektedir. Bildirinin yanıt aradığı sorular şunlardır: Tasarım pratiğinin ürünü olmayan kentsel mekânlar nasıl oluşur? Rastlantısallık ve mekânın üretimi arasındaki ilişki nedir? Rastlantısallık tasarım sürecine nasıl dahil edilebilir?

Bu ilişkinin sorgulanmasında, rastlantı kuramına bağlı olarak ve belirli bir başlangıç veya varış noktası olmadan gündelik yaşamı deneyimleyen gözlemci ve anlatıcı flanör / kentsel aylak kavramı temel alınarak ‘yürüme’ aktivitesi kullanılarak keşifsel bir deneyim kurgulanmaktadır. Şehre kuşbakışı bakmak yerine, onunla bütünleşmek ve anlamak için öncelikle deneyimlemek gerekir. Flanör, kentin kuytularında dolaşarak onu tecrübe etmek amacıyla modern hayata ve onun getirdiği aceleci yaklaşımlara, kentin içinden keşifleri ve hikayeleri ile karşı durur. Onu farklı yapan en önemli özellik, kentte, sokakta, caddede aradığı özgünlük ve bu arayışın sonunca ortaya koyduğu yaratıcı üründür. Benjamin’e (1999) göre, kapitalizminin etkisi ile yaratıcılık ve keşfetme tutkusunu kaybederek kalabalığın bir parçası haline gelen flanör, bu noktada aylağa dönüşür. Araştırmada flanörün aylak gezgine dönüşmeden önceki keşfetme tutkusu ilham verici olmuştur. Kendiliğinden oluşan ve toplumsal yönelimlerle kurgulanarak yeniden üretilen kentsel mekânların oluşum süreçlerinin sorgulanması için yapılan gözlemler, flanör kavramı temel alınarak gerçekleştirilen yürüyüşler süresince araştırmacının edindiği deneyimler ve keşiflerden oluşmaktadır.

Şekil 1. Karaköy.

Avrupa yakasında Kadıköy, Anadolu yakasında ise, Şişli, Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy, Balat ve Eminönü ilçeleri başta olmak üzere tamamen flanör felsefe ile belirli bir rota üzerinde olmayan yürüyüşler sonucu kendiliğinden mekânlar fotoğraflanmıştır. Yapılan gözlemler ve elde edilen veriler ile kendiliğindenlik, planlamada yer-yapma pratiğini takip eden yaklaşımlar çerçevesinde 20 yılı aşkın süredir gelişen ve halen gelişmekte olan ‘kendiliğinden şehir’ (*spontaneous city*) hareketi kapsamında belirlenmiş olan, ölçekte yerellik – yakınlaşmak, yeni gelişmelere açık olmak, kolektif değer yaratmak ve kullanıcı odaklı olmak prensipleri üzerinden tartışılmıştır. Flanör deneyiminin, alanda yapılacak gözlemler ve derinlemesine görüşmeler ile pekiştirilmesi ile rastlantısal mekânların oluşma sürecinde toplumsal yaşamın ve gündelik yaşam deneyimlerinin rastlantısal mekânların oluşmasına ve mekânın yeniden üretilmesine katkısına dair bilgi üretilmesi, ve bu bilginin tasarımın ve tasarımcının gelecekteki rolü üzerine bir tartışma platformu oluşturması amaçlanmaktadır. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan bulguların yalnızca fiziksel değil, toplumsal da olabilen esnek mekânlar üretilebilmesi konusunda faydalı olacağı düşünülmektedir. Kentin dinamiklerinin ve yönelimlerinin anlaşılabilmesi ile yaşanan mekâna ve kentin kendisine karşı aidiyet duygusunun kuvvetlendirilmesi konularına katkı yapması hedeflenmektedir.

Mekân, Yer ve Yer-Yapma

Mekân ve yer kelime anlamı olarak bakıldığında benzer anlamları içeriyor gibi görünse de aslında iki farklı konsepttir. Mekân, bir alanı, sosyal ilişkilerden bağımsız olarak algılanabilen fiziksel bir çevreyi ifade ederken; yer, insanların deneyimleri tarafından yaratılan ve yalnızca fiziksel olarak değil sosyal olarak da algılanan ve bir anlam ifade eden alandır. Yer yaratma süreci yoğun araştırmalara dayanan ve günümüzde hala tartışılan bir

konudur. Relph (1976) ve Tuan (1977) bu konuda yaptıkları çalışmalar ile yer ve mekân kavramlarının tanımlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yer-Yapma pratiği, Lefebvre'in 'Mekânın Üretimi' (*Production of Space*)'inden günümüzün moda akımları olan 'taktiksel şehircilik' (*Tactical Urbanism*) ve 'yer-yapma' (*place-making*)'e, mekânın koşullarına ve ihtiyaçlarına göre farklı hedeflere sahip olabilen bir yaklaşım olsa da moderniteden başlayıp neo-liberal politikalarla devam eden süreçten toplumdaki koparılan kamusal alanın, insanlara iadesini / geri dönüşünü sağlama fikrine dayanmaktadır. Toplum için 'yer' yapma fikri yeni bir yaklaşım değildir. Mekânı yere dönüştürme akımı, alt ölçekli sorunlara hızlı ve yaratıcı çözümler getirmesi açısından, içerisinde kaybolduğumuz kentlerde, kentliler tarafından hızla kabul gören ve desteklenen, bunun bir yansıması olarak da gündemden düşmeyen bir oluşum haline gelmiştir. Aslında bir bakıma şehri otoriteden alarak, aidiyet hissetmediğimiz mekânları, ait hissettiğimiz mekânlara dönüştürmemize olanak sağlayan bir süreçtir.

Kamusal alan, toplum tarafından bir sosyalleşme, iletişim, kendini ifade etme alanları olarak kullanılan bir toplumun kültürünü yansıtan, farklılıklar arasında bağ kuran alanlardır. Lefebvre (1974), mekânın üretimini kullanım değerinden çok, değişim değerinin belirlediğini savunmaktadır. Modern kentin kullanım değerinden çok değişim değeri ile tanımlanması mekânı metalaştırırken, mekân yer olma özelliğini kaybetmekte ve değersizleşmektedir. Toplum, planlama ve tasarım süreçlerinin dışına iterek uygulamaya konan yukarıdan-aşağı politikalar ve bu politikalara bağlı planlar içerisinde toplumlar 'yer' lerini kaybetmeye başladıklarında ise, iktidar artık kamusal alanı ve toplumu kontrol altına almaktadır.

Modernitenin, görsel ve işlev açısından karışık/kompleks gördüğü kenti kendi idealleri ve hedefleri doğrultusunda kontrol etme, dönüştürme ve dolayısıyla planlama ve tasarlama çabasına karşın, 1960'lı yıllarla birlikte kentin kim için ve ne için kullanıldığını sorgulanmaya başlamaktadır. Lynch'in (2010) kentin deneyimlenmesi ile insan algısı üzerindeki etkisi konusunda yaptığı çalışmaların bu kapsamda toplum merkezli tasarımın yolunu açtığı söylenebilir. Kentlerin tasarımında ve planlamasında toplumun önemi ilk olarak Jacobs (1969) ve Whyte (1980) gibi önder isimler tarafından vurgulanmıştır. Whyte (1980), kamusal mekândaki sosyal yaşamın bireylerin ve toplumun yaşam kalitesine katkıda bulunduğunu savunur. Bu sebeple, topluluk etkileşimini artıran fiziksel mekân tasarlamasının öneminden bahseder. Mekân, yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru tasarlanmalı; tasarımcı öncelikle insanların mekânları nasıl kullandığını anlamalıdır; mekân ve insan ilişkisinin anlaşılabilmesi için ise teorik ve estetik kaygılardan bağımsız olarak gözlem yapmalıdır. Whyte (1980), davranışsal gözlemler ile sosyal etkileşim, mekân ve tasarım arasındaki bağlantı konusunda farkındalık yaratırken, Jacobs (1969) ise, kentlere yaşayan varlık ve ekosistem olarak yaklaşmakta; gözlemin gücüne vurgu yapmakta ve aşağıdan yukarı bir toplum planlaması olması gerektiğine inanmaktadır. Her ne kadar bu yaklaşımların odağında toplum olsa da tasarım söz konusu olduğunda vurgu tasarlanmışlıktadır. Lynch (1984) kentin imajından bahsederken çoğunluğun imajına vurgu yapmış ancak tasarımcının kontrolünü savunmaktadır.

Buna karşın Alexander (1977), kentsel tasarım ve mimari trendleri reddetmektedir. Toplumun kendi evlerini, sokaklarını ve çevrelerini kendilerinin tasarlaması gerektiğini, yani toplum merkezli tasarım ilkesini savunmaktadır. Bu fikir, mimarlar değil insanlar tarafından tasarlanmış olan mekânlarda yaptığı gözlemlerin sonucudur (Alexander ve Ishikawa, 1977). Lefebvre (1968) mekânın yukarıdan aşağıya doğru üretilmesinin, diğer

bir deyişle tasarlanmasının, toplumun sosyal etkileşimine doğrudan müdahale olduğunu ve sosyal ilişkileri kısıtladığını savunur. Bu düşünce beraberinde günümüzün en önemli kentsel ve toplumsal olgusu olan ‘Kent Hakkı’ (*Right to the City*) kavramını gündeme taşımıştır. Bu konu ile ilgili olarak Harvey (2008), kent hakkının kentsel kaynaklara ulaşmaktan çok daha fazlası olduğunu söylemektedir. Kaçınılmaz olan kentleşme süreçlerinin ve dönüşümlerinin şekillendirilmesinde söz sahibi olabilmek ancak kolektif bir bilinç ile hareket edilmesi ile sağlanabilmektedir. Kent hakkı, bireysel bir haktan çok, kentleri yeniden inşa etme özgürlüğümüzün farkında olmaktır.

Yer-yapmayı Tasarlanmışlık ve Kendiliğindenlik Üzerinden Tartışma

Kentlerin kapsamlı ve merkezden bir planlamaya sahip olması gerektiği görüşü 1960 yıllarda başlayan tartışmalara kadar genel geçer bir kabuldür. Ancak, planlamanın merkezden yapılması çoğu zaman çözüm üretmekten çok daha alt ölçek ve yerel sorunların artmasına sebep olmaktadır. Bu durum kentlerde her köşe başında, sokakta ve mekânda karşılaşılabileceğimiz kendiliğinden oluşmuş alanların ve düzenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Salt fiziksel olan ‘mekân’ı, bir ‘yer’e dönüştüren olgu, insanların alanda yaşadıkları deneyimlerdir. Mekânın insanlar tarafından üretilmesi, mekânda yer olgusunun pekişmesine ve o yere olan aidiyetin artmasına sebep olur. Bu bakımdan yer-yapma hareketi oldukça kabul görmüş bir oluşumdur. Basit ama kolay hayata geçirilebilecek düşük bütçeli uygulamalara olanak sağlayacak güçlü fikirlerin şehirlerimizin yeniden şekillendirmesi ile ilgili yapılan çalışmalar, yer-yapma hareketinin zaman içerisinde bütün dünyada kabul görmesi ile kentlerimizde görülmeye başlanmıştır.

Kentsel mekânda kendiliğindenlik dendiğinde ise, herhangi bir organizasyona ve yer-yapma adı altında bir pratiğe gerek duyulmaksızın, insanların tasarım ile bulamadıkları yeri, gündelik hayatta belirli parametreler üzerinden ürettikleri yerler gündeme gelmektedir. Gehl (2011) kamusal alanda gerçekleştirilen faaliyetleri, gerekli hareketler, fonksiyonel faaliyetler ve isteğe bağlı faaliyetler olarak üç grup altında tanımlamaktadır. Gerekli faaliyetler fiziksel ortamın kalitesinden bağımsız olarak gerçekleştirilirken, isteğe bağlı faaliyetler, yerin ne sunduğuna, insanların nasıl davrandığına ve bu konuda ne hissettiğine önemli ölçüde bağlıdır. Bir yer ne kadar iyi olursa, o kadar isteğe bağlı aktivite oluşur. Sosyal aktivite, diğer faaliyet türlerinin kalitesinin ve uzunluğunun bir sonucudur. İnsanlar belirli bir yerde buluştuklarında kendiliğinden ortaya çıkarlar. Sosyal aktiviteler arasında selamlaşma ve sohbet, çocuk oyunları, çeşitli türden ortak aktiviteler yer alır. Bütün bu faaliyetler bir arada meydana geldiğinde ve birbirlerini beslediğinde, şehirlerdeki ve yerleşim bölgelerindeki ortak alanlar anlamlı ve cazip hale gelmektedir. Kendiliğinden mekânlar olarak tanımladığımız mekânlar isteğe bağlı hareketlerin yer bulduğu mekânlardır. Bu bağlamda mekânın sundukları aktivitelerin oluşması ve meydana gelmesi açısından oldukça önemlidir. Değişen dinamikler, nüfus artışı veya azalışı kent içerisindeki farklı yönelimler, başarılı olarak tanımlanabilecek kentsel mekânı terk edilen bir mekâna dönüştürebilir. Bunun da ötesinde yönelimler ve beklentiler farklı olabilir. Dolayısıyla mekânı başarılı yapan standartlar değişir ve dönüşür. Tanıdık veya beklenmedik, kendiliğinden ya da planlı, anlık ya da daha uzun süreli, kentsel mekânı gevşek hale getiren faaliyetlerden bahseden Franck ve Stevens (2006), ‘gevşek’ olarak tanımlanan mekânların (*loose space*), şehirlere hayat ve canlılık verdiğinden bahseder. Bu bağlamda tartışılmakta olan tasarımda süreklilik, ‘yer-yapma’, iyi kentsel tasarım nedir gibi konular, yeni bir terim haline gelen ‘geçici şehir’ (*temporary city*) kavramı ile

farklı bir yöne doğru evrilmiştir. Günümüzde kentsel pratik kalıcılık konusunda daha az takıntılı hale gelmeli mi sorunun yanıtı olarak ‘geçici şehirciliğin’ (*temporary urbanism*) klasik şehircilik anlayışına entegre olması gündeme gelmiştir (Bishop ve Williams, 2012).

Kent bireylerin gündelik hayatta edindikleri deneyimler ve keşifler ile sürekli olarak bir değişim ve dönüşüm halindedir. Bu sebeptendir ki mekânda rastlantısallık ve kendiliğindenlik kaçınılmazdır. De Certeau (2008) bireylerin üretim mekânlarından bahsederken strateji ve taktik kavramlarını kullanır. Stratejinin bir mekânı vardır. Bu mekân ‘dışarıdakiler kümesi’ ile kurulmuş bir tehditler ile hedefler bütününden oluşur. Taktik ise aidiyet taşımaz, sadece ötekinin alanında faaliyet gösterir. Bir merkezi yoktur ve mekânsızdır. De Certeau (2008)’ya göre günlük yaşamımızdaki alışkanlıklarımız, faaliyetlerimiz, uygulama ve üretim tarzımız taktiktir. Zayıf olanların güçlü olanlar karşısında hayatta kalabilmesini sağlayacak her türlü pratik, taktiğin içerisinde tanımlanır. Taktik kuralları olan toplumun denetiminden kaçış imkanı sağlamaktadır.

Bu çerçevede tasarım ve planlamanın, halkın katılımının da ötesinde doğrudan tasarım yapılacak olan kentte veya kent parçasında yaşayanlar ile birlikte yapılmasının önemi artmaktadır. Bu durumun temelini ise modern kente tepki ve kent hakkı kavramları üzerine bilincin artması oluşturmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkmış olan şehircilik akımlarından biri olan ‘kendiliğinden şehir’ kavramı, kentlinin, sakinleri için yapıldığı fikrine dayanmaktadır ve dört temel prensip üzerinde kuruludur. Bu prensipler: (i) Mekâna yakından bakabilmek ve detayları görebilmek (*zoom-in*); (ii) Açık gelişime olanak sağlamak ve dönüşebilir mekânlar yaratabilmek (*supervise open development*); (iii) Kolektif değer yaratmak ve kolektivizm ile tasarımın gücünü ve mekânın kalitesini artırmak (*create collective ideals*); ve (iv) Kullanıcı odaklı olmak ve mekânın kullanıcılarının ihtiyaçlarına ve isteklerine yönelik tasarlamak (*be user-oriented*)’dır (Urhahn, 2011).

Modern kente bir tepki olarak, kent hakkı kavramı ile de birlikte, kentlinin kendiliğinden oluşmuş parçalarında, sürekli onu değiştiren dönüştüren ve yaşayan bir organizma olmasına katkı sağlayan kentlilerin, şehir ile bir bağ kurma çabası bulunmaktadır. Bu durum; kendiliğinden oluşumların, alt ölçekten üst ölçeye tasarımların, katılımcıdan da öte kullanıcı odaklı ve hatta kullanıcı ile birlikte tasarım ve planlama anlayışlarının temelini oluşturmaktadır.

İstanbul’da Kendiliğindenliğin Keşfi

Bu bilgiler doğrultusunda, İstanbul’da kendiliğindenlik; planlamada yer-yapma pratiğini takip eden yaklaşımlar çerçevesinde ‘kendiliğinden şehir’ hareketi kapsamında belirlenmiş olan (i) ‘ölçekte yerellik – yakınlaşmak’; (ii) ‘açık gelişime olanak sağlamak’; (iii) ‘kolektif değer yaratmak’; ve (iv) ‘kullanıcı odaklı olmak’ prensipleri üzerinden tartışılmaktadır.

Ölçekte Yerellik – Yakınlaşmak

Kendiliğindenliğin prensiplerinden biri olan ‘yakınlaşmak’ (*zoom in*) mekâna yakından bakabilmek ile ilgilidir. Yerel ihtiyaçların belirlenebilmesi, potansiyellerin görülebilmesi ve kapsamlı bir inceleme yapılabilmesi için tasarımcının detayları görebilmesi önemlidir (Şekil 2).

İstanbul’da yapılan kent keşiflerinde, bu prensipte bahsedilen detaylı gözlem yapabilmek ve mekâna yaklaşabilmenin eksikliği, ihtiyaçlar çerçevesinde rastlantısal kullanımların oluşması şeklinde kendini göstermektedir. Yapılan gözlemler, kentlinin, kentte yaşayanlar

tarafından yerel ölçekte yeniden üretildiğini, ait hissedilen alanlara dönüştüğünü ve üst ölçekten bakarak göremeyeceğimiz detaylarda ihtiyaç ve isteklere göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Balat'ta yol kenarında yer alan yeşil alanın, yapılaşmanın yoğun, sokakların sıkışık olduğu semtin sakinleri tarafından bir kaçış yeri olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Balat (sol), Maçka (sağ).

Balat'ta rastlanılan örneklerde yola en uzak noktalar seçilerek, taşınabilir tabureler ile mekânda özellikle ağaç gölgeleri etrafında oturma alanları oluşturulmaktadır. Park olarak tasarlanmamış olan yol kenarlarında yer alan yeşil tampon bölgelerinde kirli hava ve araç gürültülerine rağmen piknik yapılması sürekli olarak karşımıza çıkan bir durumdur. Yeşil alan olarak planlanan alanlar, çok farklı kullanımları içermektedir. Parklar, refüjler, tampon bölgeler teoride farklı fonksiyonları içeriyor olsa da, pratikte aynı olabilmektedirler. Bir refüjün piknik alanı olarak kullanılması, bölgede yaşayanların sosyal yapısı ve ihtiyaçları ile ilgili referanslar verebilmektedir. Park fonksiyonu olmayan yeşil alanların fonksiyonu dışında kullanılmasının nedenlerini, kullanım sıklığının görüldüğü mekânları yakından analiz ederek algılayabilmek mümkündür. Tasarım pratiğinin ürünü olmayan kendiliğinden mekânların, yerel ölçekte ihtiyaçlara tasarımın ve planlamanın cevap veremediği durumlarda oluştuğu gözlenmektedir. Tek tip çözümlerle bütün sorunlara tepeden üretilmeye çalışılan çözümlerin yetersiz kalması, mekâna yakınlaşabilmek ve yerel ölçekte algılayabilmenin önemini göstermektedir.

Açık Gelişime Olanak Sağlamak

‘Açık gelişime olanak sağlamak’ (*supervise open development*) dönüşebilir mekânlar yaratılması ile ilgilidir. Kent hem işlevleri hem de yaşam tarzı ile sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedir. Tasarımda sürdürülebilirlik kentin bu değişimlere uyum sağlayabilmesi ile mümkündür. Doğrusal olmayan tasarımlar, mekânların canlı kalmasını sağlar. Bu sebeple tasarım, olasılıkları ve fırsatları göz önünde bulundurarak katılıma teşvik etmeli ve yönlendirici özellikte olmalıdır. Kendiliğindenlik, mekânın esnekliği ile doğrudan ilişkilidir. İstanbul’da sık gözlemlediğimiz durumlardan biri, oturma eylemine olanak sağlayan bütün noktaların, yüksek bir kaldırım, bir aydınlatma elemanı, basamaklar, kapı önleri gibi örneklerle çoğaltılabilecek pek çok kent parçasının oturma alanına dönüşmesidir. Fonksiyonundaki esneklik, bu mekânların rastlantısal birer oturma elemanına dönüşmesine sebep olmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Karaköy, Galata Köprüsü, Eminönü, Ortaköy, Maçka Parkı (soldan sağa).

Şekil 4. Beşiktaş.

Günümüzde kaybolmuş kendiliğinden mekânlardan biri olan Beleştepe, kent için herhangi bir anlam ifade etmeyecek bir yol kenarı iken, Beşiktaş maçlarının izlenebilmesine olanak sağlayan bir yapıda olmasının keşfedilmesi ile maçların izlendiği bir seyir terası haline dönüşmüş ve yıllarca bu amaçla kullanılmıştır. Yeni yapılan stadyumun seyir için olanak vermeyen yapısı sebebiyle artık eski işlevi bulunmamaktadır. Ancak kolektif hafızada yer edinmiş bir kent mekânıdır (Şekil 4). Topografya, mekânın kullanılmasında önemli bir etken olmuştur.

Sıkışık şehir merkezlerinin kendiliğinden oluşumlara izin veren bir diğer mekân ise boş parsellerdir. Boş parseller, bulunduğu alanın ihtiyacına göre otopark, araç yıkama alanı, mahalle kahvesinin sandalyeleri ile çevrelenmiş açık alan, istif mekânı veya çocuk

olanı olarak kullanılan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen örneklerden Balat'ta bulunan ve kafe bahçesi olarak kullanılan boş parsel ile Karaköy'de bulunan ve otopark olarak kullanılan boş parsellerin sınırlarının tanımlı olmasından faydalanılmakta, kontrollü giriş çıkışlara imkan sağlaması mekânların kullanımında belirleyici olmaktadır (Şekil 5). Belirli bir kullanıcı tarafından dönüştürülmüş olan mekânlar, tamamen kamusal olan kendiliğinden mekânlardan farklılık göstermektedir. Ancak özellikle Karaköy'de otopark olarak kullanılan parsel duvarında yer alan Barış Manço'nun portresi ve şarkı sözünü içeren grafiti, kentin kamusal alan istekleri konusunda bize ipuçları vermektedir: “Artık sokaklar benim görüyorsun değil mi?”.

Şekil 5. Balat (sol), Karaköy (sağ).

Beyoğlu'nda bulunan ve çocukların oyun alanı olarak kullandığı alanda ise mekânın yalnızca boş olması oyun alanı olarak kullanılmasında yeterli olmaktadır (Şekil 6). Bu durum Nişantaşı'nda geniş bir kapı eşiğinde oyun oynayan çocuklarda ve Barbaros Yokuşu'nda gece yarısı oyun oynayan çocuklarda da gözlenmiş olup, mekânın sınırlarının olması büyük bir önem arz etmemekte, sınırlar oyun kuralları çerçevesinde dönüştürülmektedir. Bunun için mekânın içerisinde bulunan çöp kovaları, taşlar veya saksılar kullanılmaktadır.

Çukurcuma'da bulunan, istif ve depolama alanı olarak kullanılan parselde ise parsel sınırları kullanılmaktadır. Bu mekânda aynı zamanda fotoğraf ve moda çekimleri yapılmaktadır. Depolanan malzemelerin bir kısmı, ikinci el ve antika mağazalarının yoğun olduğu Çukurcuma semtinin özelliğini yansıtmakta olup, dekor olarak işlevlendirilmektedir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, mekânın fiziksel özellikleri ve yapısı elverdiği ölçüde kullanımlar çeşitlenmektedir. Bu durum mekânın kullanımında katılımı artırmakta ve kendiliğinden oluşumların önünü açmaktadır.

Şekil 6. Çukurcuma (sol), Beyoğlu (sağ).

Kolektif Bir Değer Oluşturma

‘Kolektif değer yaratmak’ (*create collective ideals*) kent mirasını korumak ve kamusal alanları geliştirmek için bir araçtır. Ortak değerler ile mekâna olan aidiyet pekişmektedir. Kolektif değer oluşturulmasında teşvik edici etkenlerden biri mekânın kamusal sanata olanak vermesidir. Kamusal sanat mekânın etkileşim alanını genişletmektedir. Bir kendini ifade biçimi de olan bu durum, bulunduğu lokasyonun hikayesini anlatmaktadır. Merdivenlerin Gezi Parkı protestoları döneminde boyanmış olması bunun bir örneğidir. Bu akım daha sonra yaygınlaşarak merdivenlerin birer kentsel taktik mekânına dönüşmesine sebep olmuştur. İstanbul’un sayısız merdiveni kentsel ölçekte bilinmekte, geçiş ve erişim fonksiyonu dışında kullanılmaktadır. Komando Merdivenleri, Haydarpaşa Merdivenleri, Merdivenli Mektep Sokak, Yüksek Kaldırım, Gezi Parkı Merdivenleri, Salı Pazarı Merdivenleri diğer kentsel ölçekte bilinen ve kullanılan merdivenler olarak sıralanabilir (Şekil 7). Cihangir Merdivenleri ise bu merdivenler arasında sosyalleşme ve buluşma mekânı olarak bilinmekte olup, bölgede yaşayanlar ve sıklıkla kullananlar tarafından kolektif bir değer ifade etmektedir (Şekil 8). İstanbul’da keşfedilen kendiliğinden mekânlardan Cihangir Merdivenleri ve Beleştepe’de kolektif bir değer oluşturmakta ve zamanla da bu değer bulunduğu bölgenin ve hatta kentin hafızasında yer edinmektedir.

Şekil 7. Cihangir, Cihangir, Çukurcuma, Balat (soldan sağa).

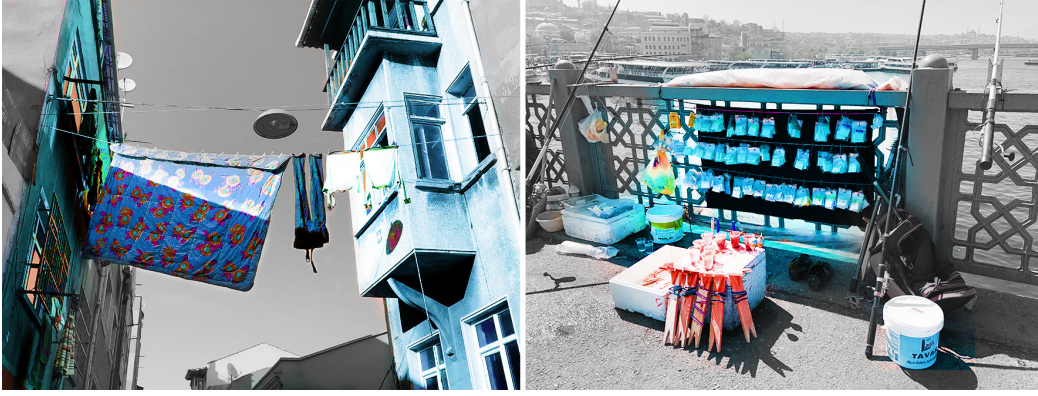
Şekil 8. Cihangir Merdivenleri.

Kullanıcı Odaklı Olma

‘Kullanıcı odaklı olmak’ (*be user-oriented*), tasarımcının yaptığı tasarımların, mekânın kullanıcılarının ihtiyaçlarına ve isteklerine yönelik olması gerektiğidir. İstanbul genelinde gözlenen kendiliğinden/rastlantısal mekânlar doğrudan kullanıcılar tarafından oluşturulmuş mekânlardır. Tasarımın kullanıcı odaklı olması, mekânlarının kullanıcılar ile birlikte hatta onlar tarafından tasarlanması, güncel tasarım çalışmalarının temel prensibi haline gelmektedir. Kent, değişen ve dönüşen dinamikleri ile bütün bu prensiplerden habersiz ve bağımsız olarak zaten kullanıcı tarafından sürekli yeniden üretilen pek çok mekânı içerisinde barındırmaktadır. Örneğin, Beşiktaş Barbaros Meydanı, kaykay kullanımını ve kullanıcı düşünülerek tasarlanmamış olmasına rağmen, amatör ve profesyonel kaykaycılarının kullandığı bir meydanıdır (Şekil 9). Burada, meydanın düz zemininin, bu sporun yapılması için imkan sunmasını, çevresinde yer alan basamakların seyir ve dinlenme alanı oluşturmasının meydanın aktif olarak kullanılmasını ve canlı kalmasını sağladığı görülmektedir. Esnek kullanımlara imkan sağlayan tasarımlar, öngörülemeyen kullanıcı profilleri için de olanaklar sunmakta ve mekânın kullanımını ve canlılığını artırmaktadır. Tasarım doğrudan kullanıcı odaklı olmamasına rağmen, kullanıcı tarafından yeni bir anlam kazandırılarak sürdürülebilir hale getirilmektedir. Beleştepe örneğinde ise bu durumun tam tersi bir tutum izlenmektedir. Tasarım, mekânın kendiliğinden kullanımının önüne geçmiş, tamamen yok olmasına sebep olmaktadır. İstanbul’da gözlemlenen kendiliğinden oluşumlar doğrudan kullanıcı tarafından üretilmiştir. Bu sebeple mekânın sunduğu olanaklar doğrultusunda, tasarımın kullanıcı odaklı olamadığı durumlarda dahi, kim tarafından kullanıldığı ile ilgili referanslar içermektedir (Şekil 10). Bu referanslar doğru analiz edildiği takdirde, tasarımının kullanıcı ve ihtiyaçlarına yönelik olarak tasarımcıya yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda flanör deneyim, kullanıcı odaklı tasarım yapabilmek adına kendiliğinden oluşumların keşfinde doğrudan deneyimlere açık bir yöntem sunmaktadır.

Şekil 9. Beşiktaş Barbaros Parkı Meydanı.

Şekil 10. Balat (sol), Galata Köprüsü Eminönü (sağ).

Sonuç

İstanbul’da kendiliğindenliğin/rastlantısallığın keşfedilmesi amacıyla yapılan araştırma sonucunda tasarım pratiğinin ürünü olmayan kentsel mekânların, esnek, farklı kullanımlara olanak sağlayan, biraradalıkların olduğu, mekânı paylaşanlar için kolektif bir değer oluşturan kent parçaları olduğu görülmüştür. Kendiliğinden/rastlantısal olarak tariflediğimiz mekân, yerel ölçekte ihtiyaçlardan yola çıkılarak, o mekânı kullananlar tarafından üretilmekte ve kullanılmaktadır. Bu mekânların dönüştürülebilir/değiştirilebilir olması mekânın durmaksızın üretilmesine, olası potansiyellere göre şekillenmesine olanak sağlamaktadır.

İstanbul’da kendiliğindenliğin ‘kendiliğinden şehir’ hareketi kapsamında belirlenmiş olan kriterler çerçevesinde tartışılması göstermiştir ki, kendiliğinden oluşumlar dikte edilen tasarımlar üzerinde var olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım çerçevesinde araştırma sürecinin analiz edilmesi için kabul edilen parametreler ve bu parametreler referans alınarak geliştirilecek yeni parametreler ile, halihazırda tartışma konusu olan üst ölçekli planların çoğu zaman yerel ölçekte sorunlara cevap veremiyor olmasına karşın İstanbul için bir çözüm yolu oluşturulabilir. Tasarımcı, bakış açısını, sınırlı lejantların dar çerçevesinden kurtararak, yeni tasarım elementleri bulmalı, dönüşüme ve esnekliğe olanak veren yeni tasarımlar ile dikte edilen mekânlar yerine toplumsal mekânlar üretmelidir. Bu bağlamda tasarımcının rolü, kentte nerede ne yapılması gerektiğini söylemek değil, mekânı kullananların ve orada yaşayanların ne yapmak istediğini iyi

analiz ederek rehber olmaktadır.

İstanbul’da kendiliğindenliğin tartışıldığı parametrelerden ‘Ölçekte Yerellik ve Yakınlaşma’, kentsel tasarımcıların proje üretimi sürecinde yaptığı alan çalışmalarında oldukça sık kullandığı bir parametre iken, mekânsal fonksiyonların öncelik sıralamasındaki çakışmalardan ve kalıplar içerisinde sıkışmış lejantlardan ötürü uygulamaya özgün bir şekilde geçememektedir. Araştırma sürecinde refüj olarak düzenlenen mekânlarda gözlemlenen farklı kullanımlar bu duruma örnek oluşturmaktadır. İstanbul’da kendiliğinden oluşumlar doğrudan ‘Açık Gelişime Olanak Sağlama’ parametresini sağlar niteliktedir. Boş parseller, oturma imkanı sağlayan kent parçaları ve halihazırda mevcut olmasa da Beleştepe olarak bilinen seyir terası, gelişime olanak sağlayan kentsel alanlara örneklerdir. Beleştepe’nin açık gelişime olanak sağlama dışında ‘Kolektif Bir Değer Oluşturma’ açısından da önemi bulunmaktadır. ‘Kullanıcı Odaklı Olma’ tasarımın temel prensibi olmasına rağmen, hızla gelişen kentlerde dönüşen kullanıcı profilleri ve isteklerine uyum sağlayabilen tasarım sürdürülebilir bir durum değildir. Beşiktaş Barbaros Parkı Meydanı’nın kaykaycılar tarafından, kaykay pisti niteliği olmamasına rağmen, mekânın var olan özellikleri sebebiyle aktif kullanımı göstermiştir ki kullanıcı odaklı olma prensibinin sürdürülebilirliği açık gelişime olanak sağlama parametresi ile eşzamanlı olarak mümkündür. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, nüfus artışına odaklı olarak planlanan ve zamanla iktidarın kenti olan İstanbul, toplumun ‘yer’ arayışı sebebiyle kendiliğinden oluşumlar açısından tasarımcılar için oldukça zengin bir örnek oluşturmaktadır.

Rastlantısallık/kendiliğindenlik mekânın yere dönüşmesinde oldukça önemli bir etkidir. Çeşitlilikten ve kendiliğinden oluşumlara izin veren olasılıklardan yoksun mekânlar, yalnızca fiziksel olarak varlığını sürdürürken, rastlantılara açık mekânlar zamanla kentin ruhu olan, yaşayan, özgün ‘yer’lerine dönüşür. Kendiliğindenlik içeren mekânlar, farklı kullanımlara açıktır ve çeşitliliğe olanak sağlar. Sokakların, meydanların, parklar ve açık alanların sosyal etkileşim ve kendiliğindenlik ile tasarlanması ve üretilmesi yaşanabilir çevreler oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu sayede mekânda kullanım ve kalitenin artması ile her seferinde yıkılıp yeniden yapılan değil, farklı katmanlar eklenmesi ile çoğalarak var olan kentsel çevreler oluşacaktır. Yapılacak olan tasarım ve planlama çalışmalarında yerel ölçekte yapılacak gözlemler ve değerlendirmeler ile kendiliğindenliğin iyi analiz edilmesinin, değişen/dönüşen kentlerimize adapte olan planlar ve tasarımlar yapılabilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle ‘sürdürülebilir tasarım’ anlayışının yerini, ‘tasarım sürdürülebilir olmalı mı?’ sorusuna bıraktığı bu günlerde, ‘hızlı dönüşen ve kendiliğinden oluşumlara izin veren tasarımlar sürdürülebilirdir’ cevabını verebiliriz.

Kaynaklar

- Alexander, C., Ishikawa, S. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.
- Benjamin, W. (1999). *The Arcades Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bishop, P., Williams, L. (Eds.). (2012). *The Temporary City*. New York: Routledge.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi*. Ankara: Dost kitabevi.
- Elsaesser, T. (1999). Antigone Agonistes: Urban Guerilla or Guerilla Urbanism? The RAF, Germany in Autumn and Deathgame. J. Copjec, M. Sorkin (Ed.), *Giving Ground: The Politics of Proximity* içinde (s. 267-302), London: Verso.
- Fontenot, A. (2015). Notes Toward a History of Non-Planning. *Places Journal*. doi:10.22269/150112.
- Franck, K., Stevens, Q. (2006). *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life*. New York: Routledge.
- Gehl, J. (2010). *Cities for People*. Washington: Island Press.
- Gehl, J. (2011). *Life Between Buildings: Using Public Space*. Washington: Island Press.
- Haas, T., Olsson, K. (2016). Introduction: Emergent Urbanism and Beyond. K. Olsson, T. Haas (Ed.), *Emergent Urbanism* içinde (ss. 1–8). New York: Routledge.
- Harvey, D. (2008). The Right To The City. Richard T. LeGates, Frederic Stout (Ed.), *The City Reader* içinde. New York: Routledge.
- Jacobs, J. (1969). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lydon, M., Garcia, A. (2015). *Tactical Urbanism: Short-term Action for Long-term Change*. Washington: Island Press.
- Lynch, K. (1984). *Good City Form*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oldenburg, R. (2002). *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the “Great Good Places” at the Heart of Our Communities*. Boston: Da Capo Press.
- Pierce, J., Lawhon, M. (2015). Walking as Method: Toward Methodological Forthrightness and Comparability in Urban Geographical Research. *Professional Geographer*, 67 (4), 655–662.
- Relf, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Rizk, J., Birioukov, A. (2017). Following the Flâneur : The Methodological Possibilities and Applications of Flânerie in New Urban Spaces. *The Qualitative Report*, 22 (12), 3268-3285.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space and place: The Perspective of Experience*. London: Edward Arnold.
- Whyte, W.H. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*. Washington, D.C.: Conservation Foundation.